

Verhalen vertellen in Zeeland

Tekst Maarten Ettema

Hoe kunnen de boerderijstichtingen het belang van agrarisch erfgoed behartigen bij grotere gebiedsontwikkelingen? Deze vraag wordt alleen maar prangender omdat het landelijk gebied een grote verbouwing staat te wachten – vanwege energietransitie, klimaatverandering, verduurzaming, digitalisering, vergrijzing – die miljardeninvesteringen meebrengt, terwijl het redden van erfgoed vooral gaat om ‘kleine verhalen’ van objecten, lokale eigenheid, verbindingen tussen mensen, initiatieven van onderop. “Het ligt maar aan de interesse en de mogelijkheden van de vrijwilligers of een stichting er wat mee kan.”

Je ziet het voor je: een monumentale Zeeuwse boerderij aan alle kanten tot aan de gevel omringd door suikerbietenplanten. De nieuwe eigenaar heeft geen belangstelling voor het gebouw, hij nam het bedrijf louter vanwege de grond over. De boerderij is een monument zonder betekenis geworden, een sta-in-de-weg van de ontwikkeling van het gebied – niet meer te redden. Hoe kan het anders? En hoe kunnen boerderijstichtingen aanhaken bij gebiedsontwikkelingen om erfgoed in stand te houden? Die vragen staan centraal tijdens deze bijeenkomst van zo’n dertig deskundigen van uiteenlopende, vooral Zeeuwse maatschappelijke organisaties, georganiseerd door Agrarisch Erfgoed Nederland (AEN) samen met de Boerderijstichting Zeeland.

In de eerste gespreksronde zitten de Zeeuwse Gemeenten, Landschapsbeheer Zeeland, de ZLTO, de Milieufederatie en het Kenniscentrum Toerisme aan tafel, belangstellend aangehoord door Jannemarie de Jonge

Lange adem

De aftrap is voor Jannemarie de Jonge. Zij is landschapsarchitect en adviseur ruimtelijke ontwikkeling. Volgens De Jonge is de gebiedsontwikkeling in Nederland sterk aan het veranderen. Tot voor kort ging het, zeker in Zeeland, om grootschalige, vaak gebiedsvreemde projecten als vakantieparken: “Kijk naar zoiets als Port Zeelande. En zo is er nu een plan om bij de Brouwersdam nog een vakantieresort te maken met eilandjes in het Grevelingenmeer. Terwijl die dam een prachtig kunstwerk is, een combinatie van techniek en landschap die harmonieus in het landschap is ingepast. Zo’n plan doet me pijn aan de ogen.”

Deze vorm van gebiedsontwikkeling vergt vele jaren, soms decennia. Daarom worden er ook de komende jaren nog tal van dit soort projecten opgeleverd in Nederland. Maar ook de ‘nieuwe stijl’ gebiedsontwikkeling vergt een lange adem. Hierbij gaat het om kleinschaliger projecten, meer van onderop, zonder vast eindbeeld, met verbindingen tussen projecten en mensen.

De Jonge noemt het project Holwerd aan Zee, een lokaal initiatief om het Friese Holwerd, dat ligt aan het eind van een verzand kanaal naar de Waddenzee, weer te veranderen in een levendige havenstad. De technische oplossing op de verzanding van

3-jarenplan *Agrarisch erfgoed en omgeving*

Deze bijeenkomst, op donderdag 4 mei 2017, was de derde en laatste in een reeks rondetafelgesprekken in het kader van het driejarenprogramma van AEN (de stichting Agrarisch Erfgoed Nederland) die daarmee samen met de Nederlandse boerde-rijenstichtingen aandacht wil vragen voor historische agrarische gebouwen en erven. Deze middag werd georganiseerd samen met de Boerderijenstichting Zeeland.

Het eerste jaar heeft als thema: 'Over de omgeving', waarbij het erfgoed wordt gezien in relatie tot de fysieke en maatschappelijke omgeving ervan. Het tweede jaar is gericht op het publiek met als thema: 'Voor de omgeving'. Hier staat onder meer een theaterproductie op de rol. Het derde jaar is met name gericht op beleidsmakers en non-profitorganisaties: 'In de omgeving'.

Op 26 januari vond de aftrap plaats met een bijeenkomst in Benschop, over opvolging en overdracht naar nieuwe generaties of gebruikers. De tweede bijeenkomst op 21 april in Wieringen draaide om nieuwe businessmodellen voor de Noord-Hollandse stolpboerderij en het nut van het bouwen van communities rond het erfgoed. Het jaar wordt afgesloten met een vakcongres en een manifest waarmee de AEN naar buiten wil treden.

Voor de verslagen van alle bijeenkomsten de website van AEN (www.agrarischerfgoed.nl).

de waterverbinding op te lossen werkte niet, maar de geest was uit de fles: "De minister was geweest, er was geld gekomen voor onderzoek, er waren onderwijsinstellingen aan boord gekomen en er was samenwerking gezocht met de manifestatie Leeuwarden Culturele Hoofdstad van Europa." Kortom, al was het oorspronkelijke plan niet werkbaar gebleken, de initiatiefnemers hadden van onderop een ontwikkeling op gang gebracht die veel energie losmaakte. Het project Holwerd aan Zee is een voortzetting van de initiatiefnemers om afzonderlijke gebouwen te bestemmen als verblijfslocatie en die

digitaal te koppelen tot één hotel – als een soort lokaal Airbnb.

De kern van haar betoog: "Het gaat niet om gebouwen op zichzelf, maar om integraal ontwikkelen, verbindingen tussen gebouwen en verhalen, mensen, evenementen."

Daarmee creëer je waarde, niet alleen in de vorm van een verdienmodel, maar ook sociaal en duurzaam.

Voor De Jonge is behoud van erfgoed dan ook geen terugkeer naar vroeger. "We willen niet terug naar de tijd van de aardappeleters. We moeten ook niet bang zijn voor ontwikkelingen in de landbouw. Daar kan hightech best samengaan met high touch: specialisatie naast verbreding, circulair, bio-based, in balans met de omgeving. Dat boeren gaan werken met drones en precisielandbouw, dat is daar alleen maar gunstig voor." Behoud door ontwikkeling, het klinkt bekend in de oren.

Gebrek aan aanhechting

Genoeg kansen voor boerderijenstichtingen zou je zeggen. Maar dan moet je wel aan tafel zitten. Wijnand Vette van Zeeland Seaports – het havenbedrijf van Vlissingen en Terneuzen – is projectleider van een grootschalige gebiedsontwikkeling in het achterland van de havens. Hij vertelt hoe er van alles op hem afkwam: van een brei aan regels en procedures tot een lange rij belangbehartigers. Een boerderijen- of erfgoedstichting zat daar niet tussen: "Om dan nog na te denken over wat er niet per se móét ... daar kom je gewoon niet aan toe." Volgens Johanna Boogerd-Quaak van de Boerderijenstichting Zeeland is dat af te zien aan een van de gebiedsontwikkelingen van het havenbedrijf, een kassengebied bij Terneuzen. Boogerd hekelt het gebrek aan aanhechting met de omgeving. "De lintbebouwing bij Westdorpe is er helemaal niet mee verbonden. Naar de boerderijen wordt niet meer omgekeken."

Het blijkt een lastig dilemma voor de gebiedspartijen. Joan van der Velden van Stichting Landschapsbeheer Zeeland vindt het kassengebied juist heel goed gelukt. "Er

zijn tal van kleinschalige elementen teruggeplaatst, een stuw, houtwallen. Ook naar de boerderijen is gekeken. Maar de vraag is, wil je die ene boerderij of wil je het totale plaatje? Soms moet je een boerderij opofferen maar neemt de waarde van het totaal toe. Nu zijn we er als Zeeland op vooruit gegaan.”

Planologen en ambtenaren

Het wordt even onrustig aan tafel als de nieuwe Omgevingswet ter sprake komt (zie kader hiernaast). De wet, die naar verwachting in 2019 van kracht wordt, is een grote verandering in het ruimtelijk beleid. Er komt meer ruimte voor langetermijndenken waarin doelen minder strak worden vastgelegd en meer als streefbeelden over gebieden worden opgesteld – organische ontwikkeling, noemt De Jonge dat. Maar: “Het vergt nog wel een generatie van planologen en ambtenaren om dat goed van de grond te krijgen.” Dat beeld wil wethouder Ard Schenk van Borssele wel nuanceren. “Mijn ambtenaren kijken wel degelijk vooruit. De Omgevingswet wordt een kwalitatieve toetsing: draagt deze ontwikkeling bij aan wat we willen? Levert dat meerwaarde? Economisch, ecologisch, sociaal. Daar zijn wij nu al mee bezig.” Gert van der Slikke van de Zeeuwse Milieufederatie herinnert eraan dat in Nederland met de ruilverkavelingen al eerder grootschalige gebiedsontwikkelingen zijn uitgevoerd waarbij de betrokkenen van meet af aan betrokken waren. “In de wet lag vast hoe je tot een plan komt, wie de leiding had, met een plaatselijke commissie, voorgelegd aan alle grondgebruikers. Er was dus een model, met een zekere flexibiliteit op basis van consensus. Wat kunnen we daarvan leren?”

Kapitaal in stenen

Margot Tempelman van het Kenniscentrum Toerisme, Hogeschool Zeeland, juicht de Omgevingswet toe: “We hebben geen nieuwe grootschalige verblijfsaccommodaties nodig in Zeeland. De vraag verandert

Omgevingswet

De nieuwe Omgevingswet die in 2019 van kracht moet worden, behelst een ingrijpende verandering op het gebied van het ruimtelijk beleid. Samen met de Erfgoedwet (2015) biedt de wet nieuwe kansen voor de omgang met erfgoed. Voor AEN houdt Piet den Hertog van Bureau Helsdingen de ontwikkelingen van de nieuwe wetten bij. Een citaat over de Omgevingswet: “Het rijk wil voor de deregulering 26 verschillende wetten en 4700 artikelen samenvoegen tot één wet (...). De regelgeving wordt minder defensief; er wordt niet meer gestuurd op 100% zekerheid, maar er is meer ruimte voor initiatiefnemers. Daarbij is er ook meer ruimte voor regionale verschillen.” Zie voor meer informatie de website van AEN (www.agrarischerfgoed.nl).

Een belangrijke rol in de Omgevingswet is weggelegd voor het concept ‘waarde’. Waarden tellen op tot (integrale) ‘omgevingskwaliteit’. In zijn lezenswaardige en kritische essay ‘Waard of niet’ schrijft Peter Paul Witsen: “We dienen daar volgens de toelichting niet veiligheid, gezondheid en functionaliteit onder te verstaan. Wel ‘aspecten als cultureel erfgoed, architectonische kwaliteit van bouwwerken, stedenbouwkundige kwaliteit en kwaliteit van natuur en landschap’.” Volgens Witsen laat de wet nog wel erg veel ruimte voor interpretatie. Zoals over het begrip integraal: “Nu kunnen we met z’n allen bepalen: omgevingskwaliteit duidt op de integrale kwaliteit van ruimtes. Integraal, dus niets uitsluitend. De ondergrond noch de sterrenhemel. De lokale inbedding noch de internationale aansluiting. Schoonheid noch functionaliteit (...). Pogingen om de integrale omgevingskwaliteit te meten zijn daarentegen zinloos.” (*Waard of niet? Essay over omgevingskwaliteit*, in opdracht van het College van Rijksadviseurs, juni 2015. Zie: www.collegevanrijksadviseurs.nl)

naar korter verblijf. Je moet nu eerst op gebiedsniveau kijken wat er de kansen zijn en niet overal maar vakantieappartementen in vestigen.” Daar horen verhalen bij waardoor de belevingswaarde van een gebied toeneemt. En daar hoort een

functionerend landelijk gebied bij:
“Authenticiteit is belangrijk. Als je te gast bent in een gebied wil je niet te gast zijn in een ‘nep-dorp’.”

Jannemarie de Jonge brengt in dat het denken over rentabiliteit nuancering behoeft. “Het behouden van erfgoed zal niet altijd economisch rendabel zijn. In de landgoederenwereld zit het kapitaal in stenen en hebben mensen geen cent om uit te geven. Maar zij gaan daar anders mee om, zij zeggen: wij hebben de tijd van leven en anders hebben onze kinderen dat wel. Dan kijk je anders tegen rendement aan. Behoud is al rendement!”

Gert van der Slikke (ZMF) onderschrijft dat met een voorbeeld: “Op Tiengemeten zijn een paar boerderijen behouden gebleven, nu met een zorgfunctie of met verblijfsvoorzieningen. Al zijn er ook gebouwen afgebroken, zo is waarde behouden gebleven en is verpaupering van het gebied voorkomen.”

Zo kan erfgoed een rol spelen in gebiedsontwikkeling. Wethouder Ard Schenk waarschuwt dat de komende tijden zulke ingrijpende ontwikkelingen over het platteland zullen rollen, dat het erfgoed makkelijk de boot kan missen. De investeringsagenda voor de komende decennia draait volgens Schenk om drie grote thema’s: circulaire economie, klimaatadaptatie en energietransitie. Ontwikkelingen die met miljarden-

investeringen gepaard zullen gaan. “Voor de erfgoedsector is er nog een vierde ontwikkeling van belang: smart platteland. Zou je hier geen koppeling kunnen maken met het behoud van erfgoed? De uitdaging is om met innovaties en nieuwe technologieën het platteland een boost te geven.”

Jannemarie de Jonge: “Het antwoord is nieuwe ambachtelijkheid. Dat lukt alleen als je aangesloten bent op snel internet. Dan kan ambachtelijkheid een nieuw vierde gewas worden.”

Actievere rol

Intussen lijken de meeste boerderijenstichtingen nog vooral objectgericht bezig. Antoinette le Coultre van de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland vertelt dat de stichting bezig is met een inventarisatie en waardering van boerderijen en erven. Niet alleen weet je op die manier wat er in een gebied staat aan waardevol erfgoed, “zo verzamel je verhalen van de generaties. En dat geeft meerwaarde, bijvoorbeeld voor toerisme.” Gerard Hendrix van Agrarisch Erfgoed Nederland vertelt dat AEN begonnen is met een experiment in Overijssel om de methodiek van het inventariseren te verbeteren. Eigenlijk is dat vooral tellen, maar het kan een model zijn voor de andere boerderijenstichtingen.

Volgens Josje de Koning van Boerderijenstichting Zeeland is het bij de Zeeuwse stichting niet veel anders. De Koning pleit voor een actievere rol voor de stichtingen: “Bijvoorbeeld, vraag de mensen mee te denken wat ze aan toeristen willen laten zien. Ondernemers beslissen natuurlijk zelf over hoe zij in toerisme investeren – maar geef ze informatie. Daar kunnen wij een rol in spelen.”

Dan komen er allerlei suggesties naar voren over wat de stichtingen zouden moeten of kunnen doen: “We zouden iets moeten doen met de snelle groei van ouderen op het platteland”, is er één. Of: “Het gaat niet om activisme. Kijk waar je goed in bent, wat

De Boerderijen-
stichting Zeeland,
Cultureel Erfgoed
Zeeland en
Agrarisch Erfgoed
Nederland treffen
elkaar in de
tweede gespreks-
ronde, die onder
leiding staat van
Ton Peters

je vrijwilligers willen. Zoek je eigen kracht op.” “Zo’n idee van dat Holwerd Hotel, daar kunnen de stichtingen een aanjaagrol spelen.”

Small is beautiful

Jannemarie de Jonge mag tot slot uit de uitwaaierende discussie de rode draad halen. Zij heeft een ‘groot verhaal’ gehoord – de grote verbouwing van Nederland, economie, klimaat, demografie, energie, vergrijzing, voedsel. En het ‘kleine verhaal’ van het sociaal kapitaal van de stichtingen, verbinding, gebiedskennis, netwerken. “Dat hebben we nodig in die verbouwing. Dat kun je aanbieden aan de overheid maar ook aan projectontwikkelaars.” Met de Omgevingswet krijg je een structuur waardoor je aan de voorkant op die ontwikkelingen in kunt gaan en vooraf meepraten. En eisen stellen aan de manier waarop gestuurd wordt als ergens waarde gecreëerd wordt. En het kleine verhaal blijven vertellen: “Daar heb je een makelaar voor nodig, die al die lokale initiatieven kan verbinden. Dat zou ook een rol voor de

stichtingen kunnen zijn. Je hebt daar mensen voor nodig die dat leuk vinden.”

We blijven zitten met de vraag of de boerderijenstichtingen wel toegerust zijn voor de uitdagingen van de komende jaren. Welke opdracht volgt er uit deze middag voor de AEN? Moet er niet een zekere professionalisering plaatsvinden? Desgevraagd licht Gerard Hendrix van AEN toe dat de koepelorganisatie probeert de grote lijnen in de gaten te houden om boerderijenstichtingen met informatie te kunnen voeden als die daarom vragen. Maar AEN is beperkt in haar menskracht door haar vrijwilligerskarakter – net als de regionale stichtingen. Hendrix: “Dan ligt het maar net aan de slagkracht van de stichting of ze er wat mee kan. Sommige richten zich vooral op de gebouwen zelf, dan is het moeilijk om bijvoorbeeld de Omgevingswet-opgave op te pakken. Andere stichtingen hebben daarentegen mensen die goed weten wat er speelt of kunnen er goede adviseurs bijhalen als er specifieke kennis nodig is. Maar *small is beautiful* – je hoeft niet alles in één keer aan te pakken.”

De fraai
herbestemde
Zeeuwse
boerderij
Landlust in
Nieuwdorp

Stichting Agrarisch Erfgoed Nederland
Boerderijenstichting Zeeland

De expertbijeenkomst AGRARISCH ERFGOED EN GEBIEDSONTWIKKELING maakt deel uit van het 3-jarenplan van Agrarisch Erfgoed Nederland en is mede mogelijk gemaakt door de PROVINCIE ZEELAND, DE ZEEUWSE en de RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED